

УДК 347.64(477.8)

**Н.Я. РУДИЙ**, канд. юрид. наук, Львівський державний університет внутрішніх справ

## **ІНСТИТУТ ОПІКИ І КУРАТОРСТВА НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У СКЛАДІ АВСТРІЙСЬКОЇ (АВСТРО-УГОРСЬКОЇ) ІМПЕРІЇ (КІНЕЦЬ ХVІІІ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)**

*Ключові слова:* опіка, кураторство, сирота, неповносправна людина, опікунська рада, сирітська рада, заповіт, спадок, майно

В умовах розвитку правової, незалежної, демократичної, соціальної Української держави важливо належним чином подбати про організацію досконалого правового регулювання суспільних відносин. Саме такого, яке було би зрозумілим суспільству, не суперечило його культурним та етнічним особливостям, а навпаки, стало логічним продовженням тих традицій і звичаїв, які формувалися віками. Інститут опіки і піклування в цьому контексті не виняток, адже регулює відносини з влаштування та виховання осиротілої дитини, забезпечує дотримання прав малозабезпечених суспільних верств і неповносправних, збереження їх майна. Вивчення історичного досвіду регулювання таких відносин в українському суспільстві є надзвичайно важливим для розуміння того, яким повинен бути цей інститут на сучасному етапі державно-правового розвитку.

У кінці ХVІІІ ст. на початку ХІХ ст. частина українських земель (Галичина, Буковина та Закарпаття) були включені до складу Австрійської, а потім Австро-Угорської імперії, починають зазнавати політичної, економічної та правової експансії. Інститут опіки і піклування не виняток. Результатом правової експансії було видання Австрійського цивільно-

го кодексу 1811 р., який було введено в дію на території Галичини у 1812 р., а в Буковині та Тернопільщині – у 1816 р. Саме в цьому кодексі було закладено основи правового регулювання опіки і піклування (кураторства), які суттєво розширювали і вдосконалювали старе польське коронне законодавство та звичаєво-правову практику. Було поєднано опікунські норми феодального та буржуазного права, що сприяло ефективному регулюванню даних суспільних відносин. Поряд з розширенням прав і обов'язків як опікуна так і опікуваного, особливої уваги заслуговує розгляд особи куратора, який виконує не тільки допоміжні функції при опікуні, але й може на професійній основі управляти майном опікуваного. Важливою складовою якісного врегулювання опікунських відносин того часу була організація органів, що займалися опікою та кураторством, діяльності яких, на нашу думку, також потрібно присвятити увагу.

Відтак, дослідження інституту опіки і кураторства на українських землях у складі Австрійської (Австро-Угорської) імперії є особливо актуальним для розуміння позитивних та негативних сторін розвитку даного інституту у кін. ХVІІІ – поч. ХХ ст.

У юридичній науці окремі аспекти проблеми становлення та розвитку інституту опіки і піклування на українських землях у складі Австрійської (Австро-Угорської) імперії у кін. ХVІІІ – поч. ХХ ст. знайшли своє відображення у працях В.С. Кульчицького, М.В. Никифорака, С.С. Дністрянського, Ф. Евина С.І. Беґея тощо. Необхідно зазначити, що комплексного історико-правового дослідження даної теми ще не існує.

Ми ставимо за мету, використовуючи дослідження своїх попередників, ґрунтовно розглянути інститут опіки і кураторства визначеного історичного періоду та виокремити його особливості.

Розглядаючи розвиток інституту опіки і піклування на території Галичини до впрова-

дження Австрійського цивільного кодексу 1811 р., відзначаємо досить активне поширення польського коронного законодавства, яке, як зазначає С.І. Бегей, загалом без суттєвих змін санкціонувало опікунські звичаєві норми. Однією з причин цього було бажання польської шляхти володіти якомога більшою кількістю життєздатних з економічної точки зору господарств, щоб мати більші доходи за рахунок їх феодальних повинностей. Польський сейм час від часу доповнював сталий порядок відносин опікун-підопічний дефініціями на зразок: «Коли помирають батьки і нема близьких родичів, але залишаються малі діти, тоді міський або сільський уряди повинні описати залишене майно і внести ці записи у міські чи сільські книги, але перед тим сплатити борги та виділити кошти, що були витрачені на похорони». Після вищезгаданих сплат майном сиріт опікувався опікун, що призначався місцевою владою [1, с.165–166].

На практиці ж вїт в односторонньому порядку призначав для сиріт або напівсиріт опікуна з людей поважних, які, керуючись звичаєвими традиціями, повинні були виховувати дітей в дусі християнської моралі, поваги до старших та працелюбності. Обов'язком опікуна була охорона майнових прав підопічних. Рішення, вердикт вїта обов'язково мав затверджувати повітовий суд.

До кінця XVIII ст. Галичина та Північна Буковина увійшли до складу Австрійської імперії, де вже йшла підготовка нового цивільного законодавства. Результатом було видання Австрійського цивільного кодексу 1811 р., який було введено в дію на території Галичини у 1812 р., а в Буковині та на Тернопільщині – у 1816 р. Діюче до того моменту загальне приватне право (перейняте римське право, йозефінський та західногалицький кодекси, провінційні статuti і звичаєве право) відмінили [2, с.18]. Важливою рисою кодексу було те, що, як і кодекси кінця XVIII – початку XIX ст. в інших країнах, він був результатом

розпаду феодального і формування буржуазного права, причому деяку перевагу надавали першому, оскільки австрійське загальне цивільне уложення закріплювало найважливіші правові інститути феодальної власності [3, с.46–51]. Хоча, на нашу думку, щодо інституту опіки і кураторства, потрібно відзначити серйозний вплив буржуазного права, особливо при регулюванні майнових відносин.

Четвертий розділ Австрійського цивільного кодексу був присвячений опіці і курателі. Особам, що не мають піклування батька і є малолітніми або з іншої причини не здатні самі «орудувати своїми справами», закони дають особливу охорону через опікунів і кураторів [4, с.64]. Відмінність між ними полягала у функціях, які вони виконували – опікун дбав про особу малолітнього (міг в особливих випадках керувати майном підлітка), а куратор займався всіма іншими справами куранта (представництво в суді, буденне управління майном і т.д.). Допускалася можливість встановлення для жінки-опікунки співопікуна, функції якого були дуже схожі з функціями куратора.

Обов'язки і права опікуна були поділені на ті, що стосувалися виховання опікуваного, та ті, що стосувалися управління майном. У вихованні дитини повноваження опікуна прирівнювалося до батьківських, але з умовою, що у важливих і сумнівних справах він повинен був радитися з опікунчим судом чи отримати в нього дозвіл на ту чи іншу дію. Ярким прикладом може бути ст.1245 Кодексу, відповідно до якої опікуни та піклувальники (куратори – Н.Р.) молоді не можуть звільнитися від обов'язку зготувати їй придане, а також обумовленого зустрічного приданого і утримання вдови, без дозволу опікунського суду [5, с.365].

У разі недостатності коштів (які встановив суд) для належного виховання опікун міг звернутися по допомогу до благодійних організацій чи закладів для убогих. Щодо управління майном опікуваного, то ці обов'язки могли

покладатися безпосередньо на самого опікуна чи співопікуна. В особливих випадках передбачалося призначення куратора або справника, який був уповноважений вести справи як малолітніх сиріт, так і божевільних, марнотратців, ненароджених, глухонімих, тимчасово відсутніх та в'язнів [4, с.73–74]. Відзначаємо детальне регламентування дій опікуна чи куратора з прийняття, управління та передачі рухомого та нерухомого майна опікуваного. Очевидно така потреба була зумовлена великою кількістю зловживань, пов'язаних з майном опікуваного.

Добросовісним опікунам, які належно виконували свої обов'язки, встановлювалася винагорода, причому виплата здійснювалася або кожного року, або в кінці опіки. Якщо це була річна винагорода, то вона становила не більше п'яти відсотків чистих прибутків від майна опікуваного, але не більше 4000 срібних. В кінці опіки нагорода визначалася «відповідно до обставин» [4, с.87]. Такі випадки траплялися, коли в опікуваного було недостатньо майна, щоб виплачувати винагороду кожного року. Тому і розмірів цієї винагороди законодавець не встановлював, очевидно, це було на розсуд самого опікуваного.

Окремі параграфи Кодексу були присвячені правам і обов'язкам опікуваного, причому вони також поділені на особисті та майнові. До особистих обов'язків належало, з-поміж інших, шанобливе і слухняне ставлення до опікуна. Але при цьому опікуваний мав право жалітися родичам або суду про погане до нього ставлення опікуна. Повноцінно опікуваний може розпоряджатися своїм майном лише після виходу з-під опіки (21 рік), а до цього дозволяється укладати дрібні угоди та розпоряджатися майном, яке «набув своєю пильністю чи яким-небудь робом» [4, с.81].

Більш широкому колу осіб судом признавався куратор, зокрема тим, хто з причини «слабоумія, марнотратства, глухонімоти, відсутності не можуть своїми справами завідува-

ти і не стоять під владою батька; для ненароджених; для малолітніх, там де окрім опіки потрібно додатковий нагляд за майном (якщо статки знаходяться в іншому регіоні, а не там де проживає опікуваний або двоє і більше малолітніх під опікою однієї особи)» [6, с.21]. С. Дністрянський у більш пізньому перекладі Австрійського цивільного кодексу доповнює перелік випадків, коли призначався куратор: для управління спадком; для управління майном державного товариства чи корпорації; для управління майном особи, що склала чернечий обіт [4, с.88]. Очевидно, з розвитком буржуазних відносин куратори стають професійними управителями майном, бо вже залучаються до управління підприємств, заснованих на державній власності, а для цього потрібно було мати не лише освіту, але і певні навички, досвід.

Важливу роль в організації опіки відведено опікунській раді (в Східній Галичині – сирітські ради). Відповідно до Австрійського цивільного кодексу (§ 284) опікунська рада виконувала «опікунче та курателіне присудництво». У той же час в кодексі відзначено, що діяльність опікунської ради визначається окремим законом.

У 1893 р. група депутатів внесла в Галицький сейм проект закону про утворення рад сирітських при гмінах та збільшення кількості суддів і судових виконавців, які займались би виключно справами опікунськими. Раніше ніж затвердити проект, Сейм вирішив подивитись на практичний ефект діяльності сирітських рад. Ініціатором експерименту став радник вищого крайового суду Карл д'Арбанкурт, який організував ради сирітські в 35 гмінах Львівського повіту. Ефект був приголомшуючий. Ніяких скарг на присуди сирітських рад на протязі 5 років зафіксовано не було. Особливий успіх мала сирітська рада в Руданчах, куди щотижня сходилось десятки людей з інших сіл для вирішення не лише справ опікунчих, але й майнових суперечок між по-

внолітніми членами родини. Тому вже 6 грудня 1905 р. Президія Вищого Суду у Львові дала наказ всім повітовим судам Східної Галичини запровадити ради сирітські, беручи за приклад 35 рад, утворених у Львівському повіті. Про акцію були повідомлені керівники сільських гмін, духовенство, вчителі шкіл, які мали направити своїх представників до складу сирітських рад.

Сирітська рада мала досить широкі повноваження, щодо нагляду за веденням опіки і навіть, могла сама займатися опікою у випадку неможливості вчасно знайти достойну кандидатуру опікуна.

На жаль, позитивні сторони розвитку інституту опіки і піклування поширювалися не на всі суспільні верстви, а в основному застосовувалися до привілейованих станів. Як зазначав депутат галицького сейму Мадейський у 1883 р. «опіка над малолітніми селянськими сиротами виконується лише формально». Не раз при поділі спадщини спадкодавець або гмінний уряд призначали на опікуна когось з кровних родичів малолітніх, котрий часто використовував власність останніх в корисних цілях. Коли дитина досягала повноліття то зверталась до суду з вимогою повернути їй майно і завдані збитки. Це зробити було дуже важко, бо опікун, звичайно ж не вів письмових рахунків і якихось даних про його зловживання не було.

Ще в гіршому становищі опинявся підопічний, коли заповіт був зроблений не по закону, а за звичаєм. В таких випадках опікун часто заявляв, що спадкодавець взагалі нічого не заповідав дітям, а все залишив йому.

Загалом Австрійський цивільний кодекс був своєрідним компромісом між старим феодалним правом та новим – буржуазним. Це значною мірою обумовило його дію на західноукраїнських землях і після розпаду Австро-Угорської імперії, спочатку у Західно-Українській Народній Республіці, а потім і в Другій Речі Посполитій.

Отже, визначення в позитивному праві поняття опіки і кураторства на українських землях у складі Австрійської (Австро-Угорської) імперії відзначалося об'єктивними історичними умовами розвитку держави і права. Відзначаємо вплив буржуазного права на формування інституту опіки і кураторства. Законодавець акцентує увагу на особливій важливості належного виховання та освіти опікуваного. Більш деталізованими стали правові норми, які регламентували діяльність опікуна при поводженні з майном опікуваного, а куратори можуть на професійній основі управляти майном, особливо тим, що приносить прибутки. Впроваджено систему покарань (аж до кримінальних) та заохочень (винагорода за добросовісне ведення опіки) для опікунів, що на нашу думку, сприяло підвищенню якісного рівня опіки і кураторства.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Бегей С. І. Передача і поділ спадщини в селянських родинах Галичини в ХІХ – 30-х роках ХХ ст.: дис. ... кандидата іст. наук : 07.00.05 / Бегей С. І. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – 214 с.
2. Никифорак М. В. З історії кодифікації австрійського цивільного та цивільно-процесуального права / М. В. Никифорак // Науковий вісник Чернівецьк. ун-ту. Правознавство. – 2000. – Вип. 82.
3. Кульчицький В. Джерела, структура, основні положення Австрійського цивільного кодексу 1811 р. / В. Кульчицький, І. Левицька // Вісник Нац. ун-ту ім. І. Франка. Серія юридична. – 2009. – Вип. 48.
4. Дністрянський С. Цивільне право / С. Дністрянський. – Відень, 1919. – 1063 с.
5. Хрестоматія з історії держави і права України : у 2 т. Т. 1. З найдавніших часів до початку ХХ ст. / уклад. В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький ; за ред. В. Д. Гончаренка. – К. : Ін Юре, 2000. – 472 с.

6. Правотар : збірник обов'язуючих цивільних і карних законів та приписів / зладив Филип Евин. – Жовкла : в печатні оо. Василян, 1909. – 920 с.

*Рудий Н. Я. Институт опіки і кураторства на українських землях у складі Австрійської (Австро-Угорської) імперії (кінець XVIII – початок XX ст.) / Н. Я. Рудий // Форум права. – 2012. – № 3. – С. 631–635 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2012-3/12rnjkr.pdf>*

Розглянуто та проаналізовано писані правові джерела, що містили норми інституту опіки і кураторства, які врегульовували відповідні суспільні відносини на українських землях у складі Австро-Угорської імперії у XVIII – поч. XIX ст. Відзначено заміну польського коронного опікунського законодавства та українського звичаєвого на більш сучасне австрійське. Австрійський цивільний кодекс 1811 р. зумів поєднати опікунські норми феодального та буржуазного права, що зумовило його ефективність та використання у Галичині майже до середини XX ст.

\*\*\*

*Рудий Н.Я. Институт опеки и кураторства на украинских землях в составе Австрийской (Австро-Венгерской) империи (конец XVIII – начало XX в.)*

Рассмотрены и проанализированы писанные правовые источники, содержащие нормы института опеки и кураторства, которые регулировали соответствующие общественные отношения на украинских землях в составе Австро-Венгерской империи в XVIII – нач. XIX вв. Отмечено замену польского коронного опекунского законодательства и украинского обычного права на более современное австрийское. Австрийский гражданский кодекс 1811 г. сумел соединить опекунские нормы феодального и буржуазного права, что обусловило его эффективность и использование в Галичине почти до середины XX в.

\*\*\*

*Rudiy N.Ja. Institut Of Guardianship And Curatorship Of Ukrainian Lands Under The Austrian (Austro-Hungarian) Empire (Late XVIII – Early XX Century)*

The article is dedicated to the analysis and consideration of written law sources that included norms of guardianship and curatorship institute. The sources regulated corresponding social relations on the Ukrainian land which belonged to Austro-Hungarian Empire in XVIII – early XIX century. The replacement of the Polish Crown Guardianship legislature and Ukrainian customary guardianship to more contemporary Austrian was marked. The Austrian Civil code 1811 managed to combine guardianship norms of federal and bourgeois law and it stipulated its efficiency and use in Galicia almost till the middle XX.

Форум